

Fornleifakönnun í Hólakoti, Seljadal

Sólveig Guðmundsdóttir Beck

Fornleifastofnun Íslands
FS441-09051
Reykjavík
2010

Forsíðumynd: Ragnheiður Gló Gylfadóttir (t.v.) og Sólveig G. Beck (t.h.)
í könnunarskurði 1, Óskar Gísli Sveinbjarnarson tók mynd

© Fornleifastofnun Íslands 2010
Bárugötu 3
101 Reykjavík
Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is
Heimasíða: www.instarch.is

Efnisyfirlit

Inngangur	4
Minjalýsing.....	4
<i>Teikning 1</i>	5
Fornleifarannsókn.....	6
<i>Könnunarskurður 1</i>	6
<i>Ljósmynd 1</i>	6
<i>Tafla 1</i>	7
<i>Teikning 2</i>	8
<i>Teikning 3</i>	9
Frágangur	10
<i>Ljósmynd 2</i>	10
<i>Ljósmynd 3</i>	11
<i>Ljósmynd 4</i>	11
<i>Ljósmyndir 5 og 6</i>	11
Niðurstöður.....	12
Heimildaskrá	13
Viðauki I – Gjóskulagagreining eftir Magnús Á. Sigurgeirsson.....	14

Inngangur

Í ágúst árið 2009 fór fram fornleifauppgröftur í Hólakoti (SÞ-282:019), lítt þekktri tóftaþyrpingu í Seljadal í Þingeyjarsveit. Fornleifar á þessum stað höfðu áður verið skráðar og kortlagðar af Fornleifastofnun Íslands árið 2008 vegna vettvangsúttektar á fornleifum í suðaustanverðum Seljadal. Takmarkaðar upplýsingar eru til um aldur og eðli byggðar í Seljadal og miðaði rannsóknin í Hólakoti að því að auka þekkingu á því sviði. Hið þingeyska fornleifafélag kostaði uppgröftinn.

Föstudaginn 7. og mánudaginn 10. ágúst árið 2009 var svo grafinn könnunarskurður í stærstu tóftina sem fundist hefur í Hólakoti. Stjórnandi verksins var Sólveig Guðmundsdóttir Beck en aðrir starfsmenn voru Óskar Gísli Sveinbjarnarson og Ragnheiður Gló Gylfadóttir. Magnús Á. Sigurgeirsson sá um gjóskulagarannsóknir.

Minjalýsing

Í skráningu Fornleifastofnunar Íslands er Hólakot skráð undir númerinu SÞ-282:019. Örnefnið Hólakot hefur ekki fundist skrifað svo vitað sé nema á korti herforingjaráðs¹ en þar sem ekkert annað nafn á þessum stað er þekkt hefur það nú verið tekið upp til að auðvelda alla umfjöllun um staðinn. Í örnefnaskrá Narfastaða (óútgefinni) segir um tóftaþyrpinguna í Hólakoti:

*„Skarð nefnist slakkinn milli Narfastaðaháls og Narfastaðafells, [...].
Sunnar og austar, eða nánar sagt vestast í skarðinu, [...] er Grásteinsmýri,
[...]. Rétt suður og austur af mýrinni er allstór steinn, sem heitir
Grásteinn, [...]. Suðaustur af honum gengur ás, [...] Grásteinsás, [...].
Vestast í Grásteinsásnum, nærri nyrzt, eru nokkrar tóftir eða rústir af
einhvers konar mannvirkjum eða húsum. Rústirnar virðast fornar, en
ekkert er vitað um sögu þeirra, heiti né aldur,“*

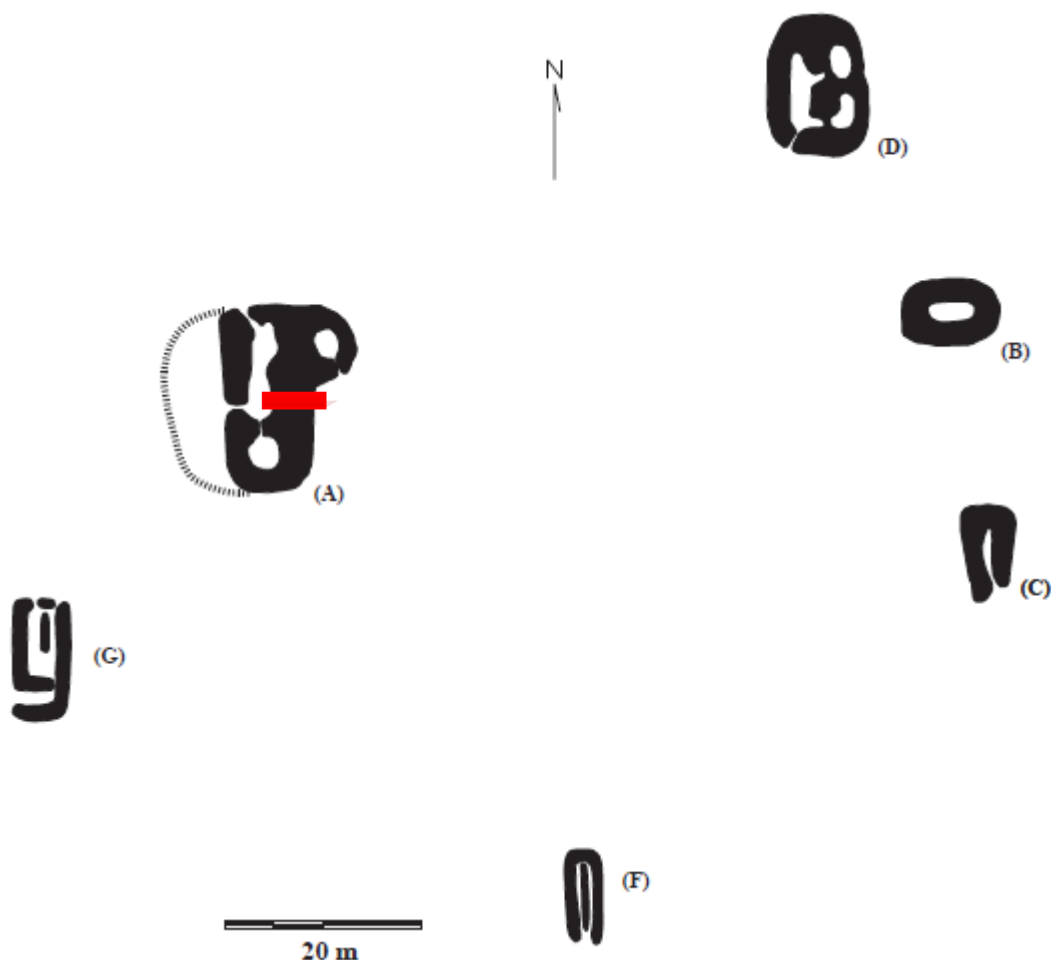
Tóftir þessar eru um 500 m suður af Grásteini og 1,9 km suðvestur af Narfastöðum (SÞ-282:001). Sex tóftir hafa fundist á svæðinu en tóftunum er svo lýst í fornleifaskráningu: „Allar tóftirnar [A-D og F-G, sjá teikningu 1] eru mjög fornlegar og lyngi vaxnar, veggir mjög bólgðir og sér hvergi í grjóti í þeim.“² Grafinn var könnunarskurður í austurvegg tóftar A en henni er lýst nánar í sömu skráningu:

¹ Skýrsla FS425-08163, bls. 40

² Skýrsla FS425-08163, bls. 41

„Tóft (A) er stærst og mest. Hún er vestust tóftanna, reist utan í brún. Hún er 19 x 12 m stór og snýr norður-suður en sléttur kampur er neðan við hana, dældalaus og alls ekki ljóst hvort ber að telja hann með rústinni. Að honum meðtöldum er tóftin alls 19-20 m breið. Ytri brúnir veggja renna saman við móann umhverfis og veggir eru mjög bólgðir. Alls má greina þrjú hól í tóftinni. Syðst í henni er sporöskju- eða hringlaga hól [II], um 4 m í þvermál að innanverðu. Frá því virðist op til norðurs, yfir í aflangt hól eða skoru sem gengur allt til norðurenda tóftarinnar, alls um 9 x 2-3 m stórt [I]. Hugsanlega hafa verið op á tveimur stöðum á því, annars vegar syðst á vesturvegg og hins vegar nyrst. Út frá norðurendanum gengur líkt og afhýsi til austurs [III] en það er fremur óskýrt. Dæld sést þar í, 2-3 m í þvermál og gætu hafa verið dyr í suður eða suðaustur.“³

Engar fleiri heimildir hafa fundist um þessar tóftir.

Teikning 1 - Flatarmynd af tóftum Hólakots og staðsetning könnunarskurðs 1 (rauður ferhyrningur) í tóft A.

³ Skýrsla FS425-08163, bls. 41

Fornleifarannsókn

Könnunarskurður 1

Könnunarskurður 1 (sjá ljósmynd 1) var grafinn í miðjan austurvegg tóftar A, rétt norðan við hólfi II og náði hann frá miðju tóftar úr hólfi I, yfir austurvegginn og út fyrir hann (sjá teikningu 1 og lýsingu á tóft hér að ofan). Skurðurinn var alls 5,5 x 1 m að flatarmáli og snéri nokkurn veginn austur-vestur. Þar sem skurðurinn var dýpstur var hann um 1,9 m á dýpt en þar sem hann var grynntur var hann aðeins tæpir 0,8 m. Staðsetning og hæð skurðar yfir sjávarmáli var mæld með alstöð. Öll jarðlög voru mæld og teiknuð (teikning 2) í sniði í norðurvegg skurðar og útliti þeirra og innihaldi lýst með venjubundnum aðferðum. Einnig voru gerðar flatarteikningar af helstu mannvistarleifum sem fundust í skurðinum og sjást þær samsettar í teikningu 3. Einfaldar lýsingar á jarðlögum sjást í töflu 1.

Ljósmynd 1 - Könnunarskurður 1, horft til vesturs.

Efst í sniði var um 5-15 cm þykkt rótarlag [001] og undir því var dökkbrúnn jarðvegur [002] sem mældist um 2-7 cm á þykkt. Lag [003] var svo svart 2-9 cm þykkt gjóskulag. Að sögn Magnúsar Á. Sigurgeirssonar jarðfræðings er það samsett úr þremur gjóskulögum. Tvö þeirra mynduðust þegar gaus í Veiðivötnum á árunum 1717 og 1477 e.Kr. en þriðja og neðsta lagið myndaðist við gos úr Heklu um 1300 e.Kr. (sjá viðauka I). Lag [003] var greinilegast í austurenda skurðar þar sem það var um 5-9 cm á þykkt en í sniði ofan við vegg [015] sást það varla. Annars var lagið að meðaltali um 2-3 cm á þykkt. Þykkasta lagið í sniðinu var lag [004] en því var lýst sem brúnu fokmoldarlagi, ef til vill blönduðu torfhruni. Lagið var um 10-65 cm á þykkt en það var þykkara utan við tóft en innan. Í þessu lagi (í sniði ofan við lag [007] austan við vegg [015]) sáust einnig örfáar þunnar linsur (<1 cm á þykkt) af hvítgráum, mjög fitugum jarðvegi með svörtum flygsum en ákveðið var að skrá linsurnar með lagi [004] þar sem ekki var hægt að sjá nein greinileg lagmót í sniði sem greindu þær örugglega frá því. Ekki er ljóst úr hverju þessar linsur eru en líklegt er að um sé að ræða lífræn efni (s.s. kol og/eða hey). Undir lagi [004] í austurenda skurðarins voru svo tvö þunn lög, líklega áfok. Lag [006] var ljósgulbrúnt og 2-7 cm þykkt og lag [007] var brúnn jarðvegur með dökkbrúnum flekkjum og um 2-10 cm á þykkt. Lag [006] lá að hluta til ofan á lagi [007]. Undir lagi [007]

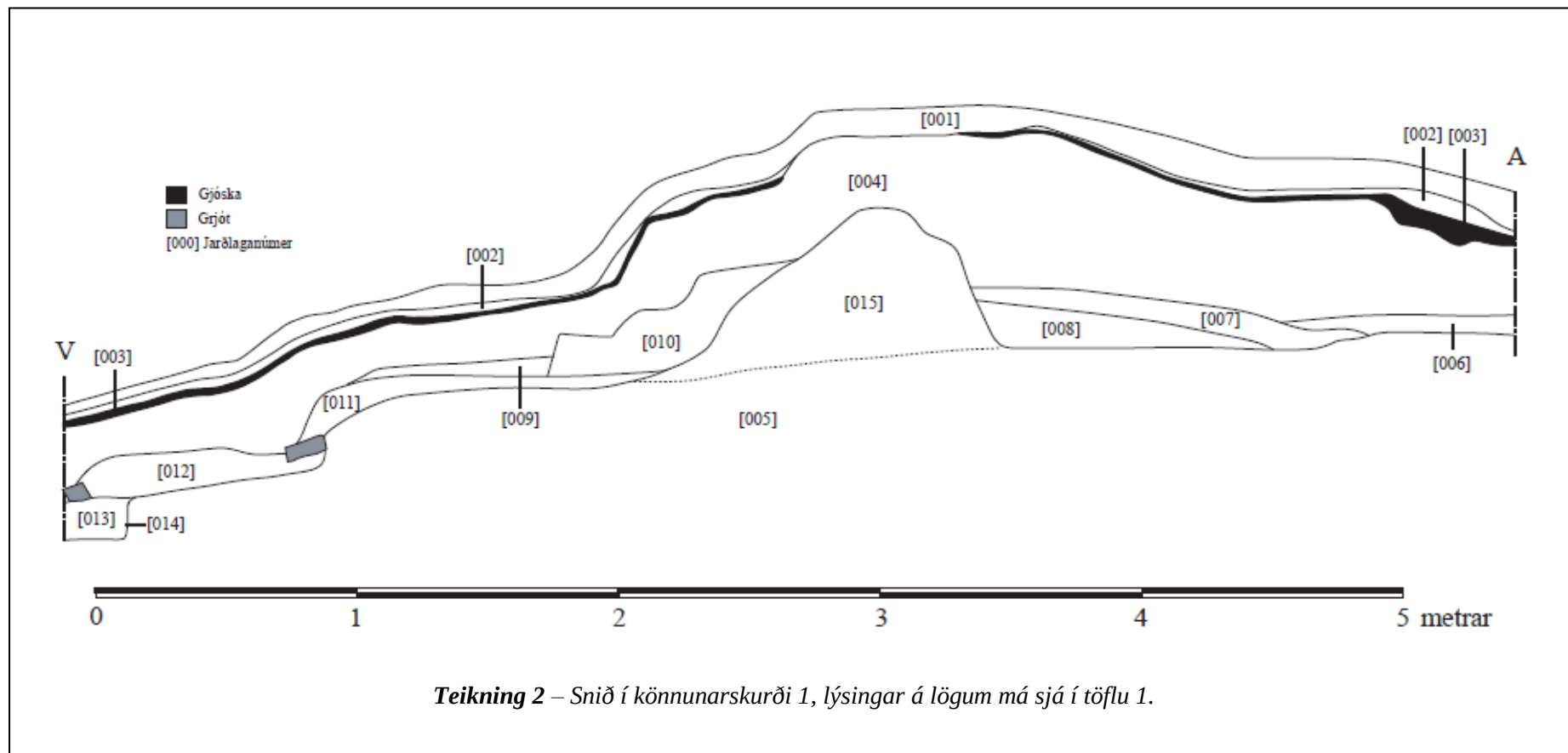
austan við torfvegg [015] kom svo í ljós torfhrun [008]. Neðst var svo náttúrulegur óhreyfður appelsínugulur jarðvegur og forsöguleg gul gjóska úr Heklu (H-3/H-4).

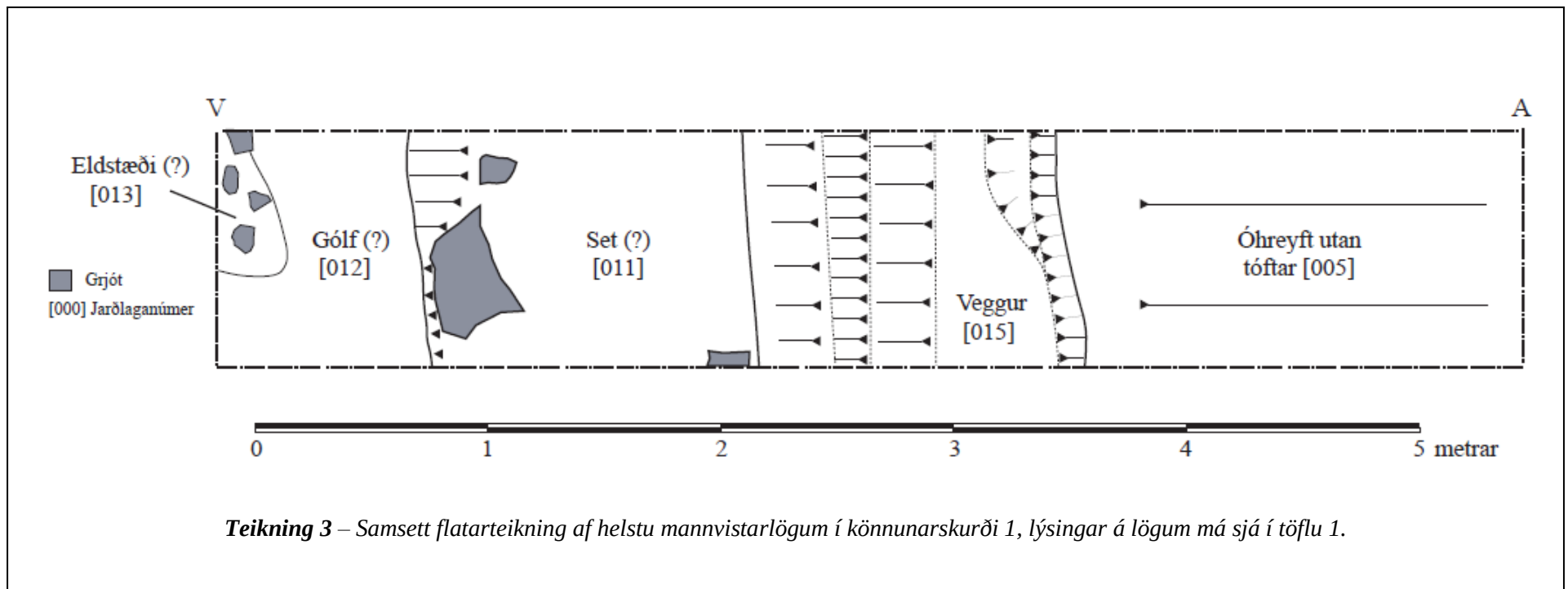
Tafla 1 – Jarðlagaskrá, sjá einnig snið 1.

Jarðlag	Lýsing
[001]	Rótarlag, yfirborð
[002]	Dökkbrúnn jarðvegur
[003]	Svört gjóska, m.a. Hekla ~1300 (?)
[004]	Brún og ljósbrún fokmold og/eða torfhrun (?)
[005]	Óhreyft, náttúrulegur appelsínugulur jarðvegur og forsöguleg gul gjóskulög Hekla-3/Hekla-4
[006]	Ljósulbrún fokmold
[007]	Brún mold með dökkbrúnum flekkjum (fokmold?)
[008]	Rauðbrún mold með stórum svörtum flekkjum (torfhrun?)
[009]	Rauðbrúnt, ljósbrúnt og svart torfhrun
[010]	Rauðbrúnt, ljósbrúnt og svart torfhrun, greinilegt torf (hrun eða hluti af vegg?)
[011]	Kolalinsur í torfi og blönduðum appelsínugulbrúnum jarðvegi (sjá 005), gólf?
[012]	Kolalinsur í blönduðum appelsínugulbrúnum og gulum jarðvegi/gjósku (sjá 005), gólf
[013]	Þykkar kolalinsur með þunnar jarðvegslinsur inni á milli og grjót (svart+rauðleitt v/bruna), fylling í eldstæði
[014]	Eldstæðishola grafin ofan í óhreyft [005]
[015]	Torfveggur, landnámssyrpa (gjóskulög frá því fyrir landnám og fram til um 950 e.Kr.) í torfi greinileg (ekki fjarlægð)

Þá verða talin upp þau lög sem nokkuð örugglega gátu talist mannvistarlög. Lög [008], [009] og [010] voru öll skráð sem torfhrun úr vegg [015]. Lag [008] var um 2-15 cm á þykkt en sást aðeins austan við torfvegg [015]. Þar var um að ræða rauðbrúnan jarðveg með stórum svörtum flekkjum sem líklega er hægt að túlka sem torfhrun þar sem það líktist mjög torfinu í vegg [015]. Lög [009] og [010] voru vestan við vegg [015] en þau voru einnig skráð sem rauð- og svarbrúnt torfhrun þar sem strengir voru mjög greinilegir í lögunum í sniði. Lag [010] var um 5-25 cm þykkt og fast upp við torfvegginn (að vestan) en lag [009] var aðeins um 2-7 cm þykkt og lagðist upp að lagi [010] vestanverðu.

Undan þessu torfhruni inni í tóftinni kom í ljós jarðlag [011] sem er greinilegt, 2-14 cm þykkt, kolablandað mannvistarlag. Nær austurenda lagsins, upp við vesturhlið torfveggjar [015], er það brúnara, þynnra (2-5 cm á þykkt) og meira blandað en í vesturenda þess, en þar sjást 3-4 greinilegar kolalinsur á milli gulleitra jarðvegslinsa (5-14 cm á þykkt samtals) sem eru greinilega upprunnar úr lagi [005]. Í vesturenda jarðlagsins var einnig stór hellusteinn sem sést á flatarteikningu 3. Lag [011] lagðist að hluta yfir annað lag [012] í miðju tóftar og

er það um 5-16 cm á þykkt. Í sniði sjást greinilegar kolalinsur í brúnum jarðvegi (ljósmynd 2) mjög svipað og í lagi [011]. Þegar lag [012] var hreinsað í burtu kom í ljós kolalag [013] í norðvesturhorni skurðarins. Sjáanlegur hluti þess var um 15 x 30 cm að flatarmáli og snéri norðursuður (sjá flatarteikningu 3).

Ljósmynd 2 - Gólflag [012] innan í tóft í vesturhluta.

Þegar kolalagið var hreinsað í burtu komu í ljós þykkar og grófar kolalinsur og þynnri brúnar jarðvegslinsur á milli ásamt rauðleitum og svörtum steinum (ljósmynd 3). Þegar búið var að hreinsa allt efni í burtu var eftir um 9-20 cm djúp hola [014] (ljósmynd 4) sem skorin hefur verið ofan í óhreyft [005]. Tekin voru jarðvegssýni úr lögum [012] (8 pokar) og [013] (4 pokar, 3 úr efri hluta holu, 1 úr botni). Þegar búið var að fjarlægja öll lögín hér að ofan var aðeins torfveggur [015] (ljósmyndir 5 og 6) eftir. Veggurinn var um 25-55 cm á hæð og voru greinileg gjóskulög í torfinu. Að sögn Magnúsar Á. Sigurgeirssonar jarðfræðings mynda gjóskulögin svokallaða Landnámssyrpu en þar er um að ræða nokkur gjóskulög sem talin eru falla frá því fyrir landnám og fram til um 950 e.Kr. (sjá viðauka I). Veggurinn virðist hafa verið hlaðinn úr klömbrum með strengi á milli (ljósmynd 5).⁴ Ekkert grjót var í veggnum. Neðst í skurðinum kom svo í ljós náttúrulegur appelsínubrúnn jarðvegur og gul forsöguleg gjóskulög Hekla-3/Hekla-4 [005]. Aðeins fundust í skurðinum tvær litlar beinflísar (önnur brunnin) og lykkja (eða nagli) úr járni í jarðlagi [004]. Engir gripir fundust sem gætu varpað frekara ljósi á aldur tóftar. Í lok uppgrftar var búið að fjarlægja öll mannvistarlög niður á óhreyft [005] fyrir utan vegg [015] sem skilinn var eftir.

Frágangur

Eftir skráningu upplýsinga og ljósmyndun var skurðinum lokað vandlega aftur. Svo til öllu efni sem grafið var upp úr skurðinum var mokað ofan í hann aftur og gróðurhnausunum, sem stungnir voru ofan af í byrjun, raðað vandlega efst. Öllu rusli var safnað saman og öll verkfæri fjarlægð áður en svæðið var yfirgefið.

⁴ Íslenzkir þjóðhættir, bls. 443 - 444

Ljósmynd 3 - Leifar eldstæðis [013] í miðri tóft í vesturenda skurðs.

Ljósmynd 4 – Eldstæðishola [014] (cut) grafin ofan í óhreyft [005].

Ljósmyndir 5 og 6 - Torfveggur [015], austurhlið til vinstri, vesturhlið til hægri.

Niðurstöður

Þegar torf og efsta lag jarðvegs var hreinsað ofan af könnunarskurði 1 sumarið 2009 kom fyrst í ljós um 0,6 m hár og 1 m breiður torfveggur. Veggurinn virðist hafa verið hlaðinn úr klömbrum með streng á milli. Ekkert grjót var í veggnum. Inni í tóftinni kom svo í ljós rúmlega 1 m breiður og 0,4 m hár pallur eða set sem skorið hefur verið í brekkuna (óhreyft) upp við rætur veggjar að vestanverðu. Hér getur hugsanlega hafa verið svefnpláss eða einhvers konar sæti eða vinnupallur. Samkvæmt Jónasi Jónassyni frá Hrafnagili var venja að grafa hús dálítið niður til þess að fá mold upp í vegg, talið var að þetta gerði húsin einnig hlýrri.⁵ Veggurinn virðist vera grafinn dýpra niður (um 15 cm) innan í húsi en að utan. Framan við pallinn, nær miðju tóftar, kom svo í ljós um 2-15 cm þykkt gólflag með þónokkru af kolaleifum en einnig fundust þunnar kolalinsur uppi á pallinum. Þegar farið var að hreinsa gólflagið í burtu í vesturenda skurðar kom svo í ljós um 9-20 cm djúp hola með lóðréttum hliðum sem full var af viðarkolum og brenndum steinum. Hér er trúlega um að ræða suðurenda eldstæðis sem grafið var niður í miðju tóftar. Yfir allri tóftinni liggja dökk gjóskulög. Magnús Á. Sigurgeirsson jarðfræðingur telur að hér sé m.a. um að ræða gjóskulög úr Heklu frá því um 1300 e.Kr. og að Hólakot hafi mögulega verið komið í eyði 2-3 öldum fyrir þann tíma. Í strengnum í torfveggnum fannst einnig svokölluð Landnámssyrpa en þar er um að ræða nokkur gjóskulög sem talin eru falla fyrir landnám og fram til um 950 e.Kr. Hólakot hefur því verið í byggð einhvern tíma á bilinu frá 950 e.Kr. fram til 1200-1300 e.Kr. Engir gripir fundust sem gætu varpað frekara ljósi á aldur tóftarinnar.

⁵ Íslenzkir þjóðhættir, bls. 443

Heimildaskrá

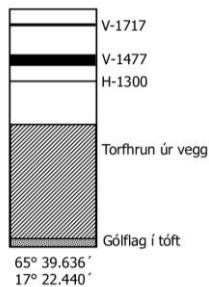
- Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2009. *Menningarminjar á Seljadal: niðurstöður vettvangsúttektar á suðurhluta dalsins að austan*. FS425-08163. Fornleifastofnun Íslands, Reykjavík.
- Jónas Jónasson frá Hrafnagili. 1961. *Íslenzkir þjóðhættir*. Ísafoldarprentsmiðja h.f. Reykjavík.
- Örnefnaskrá Narfastaða – Óútgefin

Viðauki I – Gjóskulagagreining eftir Magnús Á. Sigurgeirsson

Hólakot í Seljadal

Mælt var snið í vesturenda skurðar í innanverðri tóft (mynd 1). Í sniðinu er strengjatorf með LNS og Heklu-3. Einnig er þunnt mannvistarlag í strengnum, um 1 cm að þykkt. Undir veggnum er LNS óröskuð, um 6 cm þykk með 3-4 gjóskulögum. Grágrænt gjóskulag er efst í LNS sem líklega er V~950. Næst ofan á því er rauðbrúnt lífrænt lag, um 1 cm þykk, og þar ofan á kemur ljósleitt mannvistarlag, 1-1,5 cm þykk. Ofan á torfhruni úr veggnum í innanverðri tóftinni eru gjóskulögin V-1717, V-1477 og H-1300. Tóftin í Hólakoti er frá því alllöngu fyrir árið 1300, mögulega 2-3 öldum fyrir, varlega áætlað.

Hólakot í Seljadal, S-þing.
Snið við innanverðan vegg

Mynd 1. Snið frá Hólakoti í Seljadal.